

Димитрије Димо Вујовић*

ШТРОСМАЈЕР И ЦРНА ГОРА

„За ово јединство народа наше-
га, у првом реду Срба и Хрвата,
ја сам приправан и свој живот
жртвовати. И ја, када се будем
растајао са овим свијетом, посље-
дња молитва ће да буде за једи-
нство мога народа. А нађе ли све-
могући Бог за вриједно да дођем
пред његово лице и онда ћу имати
само једну молбу: „Свемогући
вјечни Боже, смилуј се моме на-
роду и уједини га”.

Штросмајер

(Говор приликом отварања ка-
тедрале у Ђакову 1. X 1882.*)

Штросмајер је „мало писао уопће, а управо ништа баш о политичким стварима и о својој улози у политичком животу, у коме је толико учествовао“, написао је Фердо Шишић у Предговору прве књиге кореспонденције Рачки — Штросмајер.¹ То је свакако извјесна неповољност за оне који пишу о његовом животу и раду. Али сачувана је његова богата кореспонденција, и друга грађа, које су омогућиле многим прије нас, а и нама данас, да детаљно обрађујемо његов живот и дјело. При свему

* Академик Димитрије Димо Вујовић, ЦАНУ, Подгорица.

* Citirano po članku: Luka Đaković, O odnosu Josipa Juraja Strossmayera prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine, Zbornik, Otpor austro-ugarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 137.

¹ Korespodencija Rački — Strossmayer, knjiga prva, Zagreb, 1928, s. VIII.

томе пажњу научника нарочито је привлачило његово југословенство, па у вези с тим и његови односи са Црном Гором. Чини ми се, ипак, да ти односи нијесу довољно обрађени. Ми ћемо се потрудити да тај недостатак бар мало надокнадимо једним скромним прилогом.

Тешко је утврдити када почиње директно Штросмајерово интересовање за Црну Гору. Нијесу нам познати ма какви подаци о Штросмајеровим везама са Његошем, а ова два велика човјека су били скоро исте старости (Његош рођен 1813, а Штросмајер 1815) премда је немогуће да Штросмајеру није био познат државно-политички и књижевни рад Његошев. Штросмајер у ствари, значајније ступа на политичку и културну сцену Јужних Словена управо онда када Његош умире. Ни за вријеме Његошевог наследника, књаза Данила, нема неког значајнијег контакта Штросмајера са Црном Гором, иако су то године када Црна Гора води активну ослободилачку борбу противу Турака.

Тек за вријеме књаза Николе, а то је почев од 1860. године, долази до непосредног, сталног и свестраног интересовања Штросмајеровог за Црну Гору. У основици тог интересовања лежи његов рад на зближавању Срба и Хрвата, које он држи за један народ, као и рад на зближавању и уједињењу свих Јужних Словена. Није случајно што се његово повећано интересовање за Црну Гору јавља управо почев од 1860. године, јер тада, под његовим духовним вођством, долази до формирања Народне либералне странке, која отпочиње жестоку борбу за оживотворење његових политичких идеја, у којима је и Црна Гора имала своје мјесто, а те су идеје биле — стварање уједињене југословенске државе.²

Осим што је ондашња Црна Гора била погодно тле за Штросмајерове идеје српско-хрватске слоге и југословенског јединства, велика заслуга за успостављање и учвршћење Штросмајерових веза са Црном Гором, и посебно са књазом Николом, припада књижевнику попу Јову Сундечићу, који је дошао у Црну Гору за књажевог секретара из Далмације, гдје је одиграо значајну национално-културну улогу, вршећи запажену активност на зближавању Срба и Хрвата и пропагирању југословенске и словенске идеје, управо у духу Штросмајерових схватања, у чему је нарочито сарађивао са католичким свјештеником и пјесником Миховилом Павлиновићем. Одушевљени Штросмајеровим идејама они су заједно пропутовали више југословенских земаља, па су посјетили и самог Штросмајера у Ђакову. Долазећи у Црну Гору за књажевог секретара Сундечић је био вјеран тумач и пропагатор Штросмајерових идеја, кога је и сам још више заинтересовао за Црну Гору.³

² Милорад Екмечић, Стварање Југославије 1790 — 1918, II, 215.

³ Историјски институт Титоград, библиотека (ИНБ) ф. 137, Симеа Поповић, Мемоари, II, Римокатолици у Црној Гори, с. 61 — 62.

Поменућемо само неке од проблема за које се Штросмајер интересовао и око којих се ангажовао и помогао њихово рјешавање: културни развитак Црне Горе; њене економске прилике; о мјесту Црне Горе и лично књаза Николе у борби за уједињење Јужних Словена; конкордату Црне Горе и Ватикана у вези са положајем католика у Црној Гори, а посебно о барском надбискупу, старословенском језику у богослужењу у католичким црквама, о сјеменишту и школовању свјештеника и о вјерској настави у школама. Осим ових још је неколико мање или више важних питања.

Три су личности у Црној Гори са којима се Штросмајер у вези са тим проблемима дописивао: књаз Никола, Јово Сундечић и надбискуп барски Шимун Милиновић.

Штросмајер се интересовао о економским приликама у Црној Гори за вријеме Омер-пашиног напада 1862. године и непосредно послје. Он је пратио прикупљање прилога за Црну Гору у Хрватској 1862. године, па пошто је из новина сазнао да ће и зими 1863/64, бити у Црној Гори глади, писао је Рачкоме 7. октобра 1863. „да би по мом суду онај исти одбор госпођа, што је прошле зиме купио принеске за Црногорце, могао и опет за потпору предстојећом зимом за Црну Гору принеске купити. Биле би то љубав и узајамност с једне стране, а будност и радиност од наше стране”.⁴

Но Штросмајер се о стању у Црној Гори упознавао и преко сусрета са неким личностима из Црне Горе, као што је то било јула 1864. године.⁵ Из тих разговора он је могао дознати о економским приликама Црне Горе и њеним даљим национално-политичким и војничким плановима.

Осим тога њему је писао и књаз Никола, као што се види из првог нама познатог писма Штросмајеровог књазу Николи од 15. марта 1865. године.⁶ Иако нам то једно или више писама нијесу познати, претпостављамо да су се и она могла односити само на исте проблеме као и разговор са књажевим представником.

Када га је исте, 1864. године Сундечић посјетио у Ђакову, Штросмајер му је за потребе Црне Горе предао једну значајну суму новца — 3.000 форинти. Од те суме 2.000 је било намијењено за штампарију, а 1.000 за друге потребе. Какве су то друге потребе? Да ли помоћ гладном становништву или евентуално набавка оружја, односно модернизација црногорске војске? Из

⁴ Korespodencija Rački — Strosmajer, II... Strosmajer — Račkom, 7. oktobra 1863, 18.

⁵ Др Ђоко Пејовић, Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852—1916, Цетиње 1972, 236; Радивоје Шуковић „Црногорски алманаси и календари“ 1855—1914, Цетиње 1980, 62.

⁶ Записи, 1935, VIII, књ. XIII, св. 1, 27, Штросмајер — Књазу Николи, 15, марта 1865.

писма од 15. марта 1865. године којим Штросмајер обавјештава књаза Николу о слању тога новца дало би се закључити да је тих 1.000 форинти намијењено за јачање војне моћи Црне Горе. Он пише: „Исти господин (Сундечић — Д. В.) ми је говорио о другому племенитому подхвату Ваше свјетлости, који би имао народној храбрости и јуначтву Црногораца ону вјештину при-скрбити, без које обично неима великога успјеха“⁷.

На овакав закључак наводи и то што је Штросмајер вјеровао у историјску мисију Црне Горе у борби за ослобођење и уједињење Југословена. Он то своје увјерење и саопштава у овом писму књазу Николи. „Црна Гора“, каже он, „старо упориште слободе и независности словенске, свима нам је земља света наде и уфања, а дивно јуначтво Црногораца јемство, да и у обћему тако рекав здвојењу, нездајамо. Гдје се за крст часни и слободу златну толике жртве захтијевају, туј се срдце божје од народа још отуђило није, туј прие или послје крв обилно прољевена, постати има сјеменом обћој слободи и обћему спасењу“⁸. Нешто даље Штросмајер подвлачи значајну улогу књаза Николе у свему томе, у свему „што се игда племенитога и узвишенога за јужно Словенство замишљело и зажељело“ и моли Бога да се књаз славом овјенча и доживи оно што су његови претходници жељели, због чега би његови, Штросмајерови, не само срце и душа, него и прах у пробу „од радости узтрептао“⁹.

Слање овога новца у Црну гору неки наводе као доказ једној тврдњи коју је изрекао Шарл Лоазо (Charles Loiseau) 1898. године, а касније потврдио и Лујо Војиновић. Наиме, он је тврдио да је почетком 60-тих година био склопљен тајни уговор између књаза Николе, Јована Ристића, у име кнеза Михаила, и једног хрватског родољуба, мислећи на Штросмајера, према коме је Хрватска требало да раскине везе са Угарском и присаједини Далмацију, Србија Босну, а Црна Гора Херцеговину, послје чега би се ове повезале у једну федерацију на челу са кнезом Михаилом. Ову тврдњу је негирао Штросмајер, дочим то нијесу урадили књаз Никола и Ристић, а Лујо Војиновић је неколико деценија касније писао да му је књаз Никола потврдио истинитост онога што је Ш. Лоазо писао¹⁰.

Но, без обзира да ли је предња тврдња Ш. Лоазоа тачна, непобитна је чињеница да се је Штросмајер интересовао за Црну Гору и да је ова имала одређено мјесто у његовим политичким плановима. То потврђује и слање оних 3.000 форинти у Црну Гору и не само онај дио за „друге потребе“, него и онај дио за

⁷ Исто. О плановима за модернизацију црногорске војске види: Др Радоман Јовановић, Политички односи Црне Горе и Србије, 1860—1878, Цетиње 1977, 99—102.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

¹⁰ Види: Коста Милутиновић, Штросмајер и југословенско питање, Нови Сад, 1976, 70—72.

штампарију, јер није био мотивисан само помагањем културног развитка Црне Горе, већ је и он био донекле политички мотивисан. Јула 1864. године Штросмајер је сазнао од ађутанта црногорског књаза о намјери да се на Цетињу покрене лист. Он је процијенио да би тај лист могао послужити да се преко њега изнесе и популаришу идеје његове Народне либералне странке, па је одлучио да га материјално помогне кад би „могли кад што у них упориште наћи, када би хтјели слободу ријечи рећи“, како је то писао Мату Мразовићу, једном од вођа Народне либералне странке¹¹.

Вјероватно је Штросмајер у вези с тим постигао сагласност са Ј. Сундечићем када га је потом исте године са М. Павлиновићем посјетио. С обзиром на истовјетност њихових погледа ту сагласност није било тешко постићи, па је Штросмајер за штампарију у којој би се штампао лист намијенио 2.000 форинти.

*
* *
*

За новац који је добио од Штросмајера Сундечић је набавио одговарајућу штампарију, па је наредне 1865. године на Цетињу покренуо годишњак „Орлић“, кога је уређивао у духу Штросмајерових идеја и свог претходног политичког рада у Далмацији, у чему је сарађивао са Миховилом Павлиновићем, па се та сарадња пренијела и на странице „Орлића“. У Предговору првог броја „Орлића“ Сундечић је изнио политички кредо овог годишњака. Он тај Предговор завршава следећим ријечима: „Црна је Гора одјек јунаштва, одјек наше славе; и треба да још буде, и бити ће, одјеком свега, што брата к брату приближује, што их у једно коло сазива и руку им у руку стиска“.¹²

„Орлић“ је продужетак оних словинских публикација које је Сундечић уређивао или у којима је сарађивао у Далмацији, у којима је књижевност стављена у службу национално-романтичарских идејно-политичких циљева, изражених прије свега стихом. Црна Гора оног доба била је најпогоднији амбијент за такве стихове. Око „Орлића“, односно његова словинства, Сундечић је окупљао истомишљенике из других крајева. Нарочито је присутан његов побратим, католички свјештеник из Далмације, Миховил Павлиновић. У „Орлићу“ су присутна и словенофилска схватања, али се она не прихватају некритички, нарочито нека схватања настала у круговима руских словенофила, чијим се хегемонистичким схватањима супротстављао развитак самосталних националних култура. На крају овог периода романтичарско расположење, које је нарочито карактерисало

¹¹ Ђ. Пејовић, н. д. 241, 264.

¹² Орлић, 1865, 5.

прва годишња „Орлића” уступа све више мјеста реалистичком приступу стварности. Сада се и Црна Гора чешће истиче као југословенски Пијемонт, што нарочито долази до изражаја после убиства књаза Михаила Обреновића.¹³

Штросмајер је могао бити само задовољан писањем „Орлића”, јер се његова жеља, изражена приликом давања поклона за цетињску штампарију, углавном испунила — идеје за које се залагао, па и његова странка, зрачиле су и са страница „Орлића”.

То је било вријеме када су се управо шириле разне гласине да књаз Никола жели да помоћу Русије и Штросмајера постане српски краљ, па је књаз морао да демантује такве приче и да се правда пред српским представницима.¹⁴

* *

Углед Штросмајера је у Црној Гори био врло велики. Али, он је још више увећан његовим иступима на Ватиканском концилу у децембру 1869. и у првој половини 1870. године, када је устао против схватања о непогрешивости папе у вјерским питањима. Његови говори су, као и у свим осталим југословенским земљама, наишли на велики одјек и у Црној Гори, па му је зато одато и одређено јавно признање. Било је то бирање за почасног члана Цетињске читаонице, онда највеће институције културе у Црној Гори, што су чланови извршили једногласно на сједници од 19. марта 1870. године, о чему су га одмах телеграмом обавијестили, а он одговорио да то прима са радошћу и поносом. Коментаришући ту одлуку дописник задарског „Народног листа” са Цетиња је писао: „Немојте мислити да и ми из ових сивих стјеновитих клисура нијесмо мислили на југословенског патриоту, црквеног поглавара, којим се поноси наш народ пред лицем читавог свијета. Испуњени смо поносом и захвалношћу због његових безбројних добрих дјела, његовог високог духа... који га приказује свијету као истинитог јунака из златног грчког и римског доба”.¹⁵

Године 1870. престао је да излази „Орлић”, али је следеће године почео да излази лист „Црногорац”. Уредник листа био је Симо Поповић, а као власник је наведен Јово Сундечић, оба из Аустро-Угарске, што је значило да су добро познавали

¹³ О Годишњаку „Орлић” види опширније: Радивоје Шуковић, Црногорски Алманаси и календари (1835—1914), Цетиње 1980, 55—86; Исти: Годишњак „Орлић” у књижевном животу Црне Горе друге половине XIX вијека (са библиографијом), Библиографски вјесник, Цетиње, VI, 1977, бр. 1, 6—38.

¹⁴ Види: Р. Јовановић, н. д. 193.

¹⁵ К. Милутиновић, н. д., 39; D. Martin Zöller, О односу Ј. Ј. Штросмајера према Црној Гори, Историјски записи, 1978, 1—2, 178.

тамошње прилике, па и Штросмајерове идеје и његову активност, као и то да су се, природно, и даље много интересовали за стање у држави из које су потицали. То је добрим дијелом разлог што на страницама „Црногорца“ има много више написа о Аустро-Угарској, прије свега о њеном југословенском дијелу, него о другим па и југословенским и уопште словенским земљама. Нарочито је мјесто давано вијестима о активности оних партија и снага које су се залагале за слогу Срба и Хрвата и југословенско јединство уопште. Зато је и у овом листу била веома присутна мисао Јосипа Јураја Штросмајера, што је доприносило повећању његовог, иначе великог, угледа у Црној Гори.

„Црногорац“ је са посебним симпатијама пратио успјех Народне либералне странке на изборима за Хрватски сабор у прољеће 1871. године. „С братским одушевљењем поздрављамо ову побједу народне свјетлости“,¹⁶ писао је лист. Он је редовно преносио све значајније чланке из хрватске и војвођанске штампе у којима се величала та побједа као тријумф хрватско-српске слоге и југословенске мисли, истичући при том Штросмајерову улогу, који се одређује као најзначајнија препрека. Мађарима који се надају да ће распустити Сабор и опет доћи на власт. „Но умјерена Народна странка, а особито вође њихове — Штросмајер и Мразовић — јамче за то, да им је сва утјеха на празно и на срамоту“, каже се у чланку „Нови хрватски сабор и Мађари пред федерацијом“.¹⁷

Лист је преносио и чланке у којима се бранила Штросмајерова личност од сумњи и напада да он ради само у интересу католичанства, а не у интересу слоге и народног јединства. Тако је у броју листа од 10. јуна објављен један допис у коме се каже: „Што нас особито храбри за ову борбу то је, што се и за вријеме избора, па и после је показала најбоља слога и љубав у нашем народу обеју вјера. Та је слога и данас постојана, као што смо се посвједочили и приликом путовања по овијем крајевима његове преузвишености г. владике Штросмајера: Он је свуда у сваком мјесту и на сваком путу дочекиван и испраћиван најрадосније, најодушевљеније од народа без разлике вјероисповијести. Има људи који хоће да помуте ову љубав тијем, што говоре да г. Штросмајер ради за католицизам и да се особито тијем средствима служи у Босни, па тијем да наноси највећу штету и препреку нашем уједињењу“. Лист не може повјеровати да такав човјек и родољуб какав је Штросмајер може довести „вјеру и народност у опреку“. „Ми смо увјерени да је преосвештени владика“ — каже се у чланку даље — „вишу, чисто народну мисао поставио себи за задатак, и радећи

¹⁶ „Црногорац“ бр. 18, 22. мај 1871.

¹⁷ Исто, бр. 21, 12. јун 1871.

на њој стекао је он толике заслуге и славу себи". На крају лист позива на слогу и љубав, с којом су сада побиједили, па ће и убудуће побјеђивати.¹⁸

Вијести о изборима и успјесима Народне странке и Штросмајеровом значају у свему томе пратило је преношење онда владајућих схватања о Србима и Хрватима као једном народу са једним језиком, два имена, два алфабета и три религије, па је указивано на сличне примјере других народа.

Сличан однос према успјеху Народне странке „Црногорац” је испољио и следеће 1872. године, поводом распуштања Хрватског сабора и поновних избора. Преношени су написи против постојања Аустро-Угарске и увјерење да тек када она нестане да ће Срби и Хрвати добити слободу.¹⁹

Није само Црна Гора пратила мишљење и рад Штросмајеров, већ је и он пратио шта се збива у Црној Гори о чему је сазнавао из штампе, а и из преписке са књазом и Сундечићем. Њега је, изгледа, Сундечић обавијестио о рођењу црногорског престолонаследника, на што је он одмах реаговао телеграфском честитком.²⁰

Свој однос према Црној Гори он је изразио и тиме што је управо тада, то јест у прољеће 1872. године, ангажовао познатог сликара Јарослава Чермака да за њега изради једну велику слику, чији је предмет црногорска историја.²¹

На страницама „Црногорца” су нашле одјека и извјесне размирице између Хрвата и Срба тачније између католика и православних у Далмацији, у чему је почео да се ангажује некада најватренији заговорник њихове слоге и сарадње и следбеник Штросмајерових идеја и побратим Јова Сундечића, Миховил Павлиновић. На неке Павлиновићеве оптужбе противу „Црногорца” изнесене у задарском „Народном листу” одговорили су Ј. Сундечић и С. Поповић.²² Но размирице са Павлиновићем се неће на томе завршити јер се он све више удаљавао од идеје српско-хрватске и опште југословенске слоге и јединства чији је неуморан проповједник био шездесетих година, па и преко цетињског „Орлића”. Он ће се све више приближавати схватањима Анте Старчевића.

*
* *

Иако је „Црногорац” морао да престане да излази, поред осталог и због његове анти аустро-угарске оријентације, ње-

¹⁸ Исто, бр. 25, 10. јун 1871.

¹⁹ Исто, бр. 4, 29. јануар 1872.

²⁰ Исто, бр. 22, 19. јул 1871.

²¹ Исто, бр. 23, 10. јун 1872. године. О овој слици види опширније Кorespodenciја Rački — Strosmaier, I, Zagreb, 9. marta 1873, 210.

²² Исто, бр. 6, 12. фебруара 1872; бр. 9, 4. марта 1872.

гов наслѣдник „Глас Црногорца”, наставио је у истом смјеру, због тога је и он често доносио вијести, у вези са Ј. Ј. Штросмајером са чијим радом није била задовољна аустро-угарска званична политика, нарочито њен угарски дио. Тако се на примјер преноси писање мађарског листа „Реформа” који каже да се у Хрватској кује завјера против савеза са Угарском, а да је вођа те завјере Штросмајер, који је глава хрватске политике и коме је први и једини циљ „Југославија”.²³

Пишући о југословенству и преносећи чланке о томе из других листова, „Глас Црногорца” се залаже за слогу Срба и Хрвата, до чијег је захлађивања повремено долазило.²⁴ Лист је посебно поздравио чланак љубљанског „Словенског народа” „Српство и Хрватство” у коме се говорило о потреби слоге Срба и Хрвата.²⁵ На тој линији је било и објављивање цјелокупног програма Народне странке 30. јуна (12. јула) 1875. године.

Али тих година долази до крупних догађаја у којима је и Црна Гора била директно ангажована, а о којима заузима своје ставове и у њима на свој начин учествује и Ј. Ј. Штросмајер. Били су то Босанско-херцеговачки устанак и рат Црне Горе и Србије противу Турске. Неке су новине Штросмајера чак и оптуживале да је он подстрекач устанка у Босни. Он је такве оптужбе одбијао, али, без сумње, није био незаинтересован посматрач догађаја. Прије свега он је несебично помагао оне који су због турског терора морали да бјеже из Босне и Херцеговине у Далмацију и Црну Гору. За оне у Задру послао је 1.000 форинти,²⁶ за оне у Црној Гори — 300 форинти.²⁷

„Глас Црногорца” је пренио из енглеске Плаве књиге Штросмајерово писмо аустроугарском генералном консулу у Сарајеву Тодоровићу у коме се протестује против турске владавине у Босни и Херцеговини и говори о положају раје, тражећи да се њен положај поправи.²⁸

Овдје се нећемо дуже задржавати на симпатијама Штросмајеровима за босанско-херцеговачке устанике, за Србију и Црну Гору, на критици оних католичких свештеника који су више вољели да Босна и Херцеговина и даље остану под турском окупацијом него да буду ослобођене од стране Србије и Црне Горе.

С обзиром на блискост и интимност Штросмајера и Рачког и истовјетност њихових национално-политичких концепција окренућемо пажњу на једну мисао Рачког коју је саопштио

²³ „Глас Црногорца” бр. 20, 27. маја (8. липња) 1874.

²⁴ Исто, бр. 19, 20. маја (1. липањ) 1874; бр. 26, 8. јула (20 септањ) 1874.

²⁵ Исто, бр. 29, 29. јула (10. коловоза) 1874.

²⁶ Korespodencija Rački — Strosmajer, I, Štrosmajer — Račkom, *Đakovo*, 24. avgusta 1875, 137.

²⁷ „Глас Црногорца”, бр. 47, 25. октобра (5 новембра) 1875.

²⁸ Исто, бр. 6, 5. фебруар 1877.

Штросмајеру у писму од 16. марта 1877. године. У том писму Рачки поред осталог каже: „Чини се да Русија рачуна више на Црну Гору и на Николу, него ли на Србију и на Милана. Једном је у хисторији већ српска држава створена са Зете (садашње Црне Горе), неће ли то други пут?”²⁹ Чини се да је Штросмајер дијелио ово мишљење, јер је касније у неким периодима и сам у раду на уједињењу давао предност Црној Гори и њеном књазу.

И поред великих добитака које је Црна Гора имала у овом рату Штросмајер је сматрао да „јуначка и славна Црна Гора ни стоти дио није постигла онога што је јунаштвом и славом својом пред Богом и пред људима заслужила”, па обећава књазу да ће му „вазда из све душе и из свега срца у помоћ притећи”.³⁰

* * *

Посебна улога Штросмајерова у рјешавању значајних проблема Црне Горе, па преко тога, наравно, и католичке цркве, била је његова ангажованост око склапања конкордата између Црне Горе и Ватикана, ради рјешавања положаја католика у Црној Гори, што је укључивало питање барске надбискупције, сјеменишта и школовања свјештеника, вјерске наставе у школама и старословенског језика у богослужењу у католичким црквама.

Послије рата 1876—1878. Црној Гори су припојене и неке територије на којима је живјело неколико хиљада католика, којима је управљао барски надбискуп, који је 1867. године сједиште своје надбискупције пренио из Бара у Скадар. Књаз Никола је желио да регулише положај тих католика једним уговором са Ватиканом. Нас овдје не интересују преговори и одредбе конкордата око којих се нарочито ангажовало Ј. Ј. Штросмајер, јер је то донекле обрађивао, иако није коришћена сва приступачна грађа.³¹ Нас интересују политички мотиви покретања тог питања и политички значај закључивања уговора.

О католицима у сјеверној Албанији па и онима који су припојени Црној Гори бринула се Аустро-Угарска. Католички свјештеници на том подручју, које је материјално помагала, би-

²⁹ Korespodencija Rački — Stros Mayer, I, Rački — Štrosmajer, Zagreb, 16. marta 1877, 93.

³⁰ Историјски институт Титоград, библиотека, (ИНБ), ф. 137, Мемоари С. Поповића, II, Римокатолици у Црној Гори, 68, 69.

³¹ Види: Ристо Драгићевић, Уговор Свете Столице с књажевином Црном Гором 1886. године. Записи, 1940. године XIII, К. XXIV, св. 1, 1—26; св. 2, 83—93: Martin Zöller, О односу Ј. Ј. Штросмајера према Црној Гори, Историјски записи, 1978, 1—2, 175—197.

ли су инструмент њене политике. Аустро-Угарска је саградила и надбискупову резиденцију у Бару. Надбискуп Попен, који је столовао у Скадру, па и други свјештеници, комуницирао је за вријеме турске власти са црногорским властима преко аустро-угарског конзулата у Бару. Такву праксу они су продужили и после ослобођења и прикључења Бара Црној Гори, али такву пошту књаз Никола није хтио да прима већ је враћао, захтијевајући да директно комуницирају са црногорским властима, што су ови убудуће и радили. Аустро-угарска је помагала католичке свјештенике и после припајања ових крајева Црној Гори, желећи да и даље буду инструмент њене политике. Тако је католички свјештеник Дон Паоло, Албанац по народности, по наговору аустроугарског конзула у Бару, изазвао један инцидент у Улцињу са војводом Илијом Пламенцем, да би се то користило за вријеме Берлинског конгреса против Црне Горе, што је у ствари и коришћено.³²

Књаз Никола није желио да католици у његовој држави буду зависни од Аустро-Угарске, већ је желио да буду независни од било које стране државе, што се може постићи обновом барске надбискупије и њеним директним повезивањем са римском куријом.

Књаз је о тим својим намјерама обавијестио свог већ повереног и оданог пријатеља Штросмајера молећи га једним писмом из 1878. године за савјет и помоћ.³³ Но, о томе су они и претходне 1877. године размјенивали мишљење.³⁴ Регулисање положаја католика путем уговора са Св. Столицом имало је још за циљ да Црну Гору покаже као државу у којој влада религиозна толеранција, па самим тим привлачну и за друге католике који су живјели у сусједним областима на које је књаз претендовао. Осим тога, с обзиром да су се повремено јављала трвења између Срба и Хрвата и православних и католика, књаз је желио да његова држава постане образац сложног и братског живљења без обзира на вјерску припадност. Он је, како је писао Штросмајеру, желио да „дјелом покаже, да исту браћу вјера ничим и николико не дијели и да неке жалосне појаве у нашем народу које се из вјерског трвења порађају, буду тијем најбоље осуђене те акободга и ослабљене и уништене”.³⁵

С обзиром да су све то биле и Штросмајерове идеје није било никакво чудо што се је књаз Никола прво њему обратио за савјет, помоћ и посредовање. Он се није усудио да се директно обрати Папи због неколико разлога: прво, није знао како ће

³² ИНБ, ф. 137, Мемоари Сима Поповића II, Римокатолици у Црној Гори, 43—55.

³³ Исто.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

се на његов захтјев одазвати Папа, а осим тога што се је плашио да ће то наићи на противљење Аустро-Угарске, Русије и руског св. Синода. Аустро-Угарска је могла бити против зато што је жељела и даље да задржи свој уплив на католике и њихове свештенике у Црној Гори; Русија зато што претходно од ње није тражио добрење, које и да је тражио не би добио, а руски с. Синод јер је у том видио издају православља. Зато је овај посљедњи пут, преко Штросмајера, био најбезболтнији и најсигурнији.

Штросмајер се са задовољством прихватио овог посредништва и захваљујући томе ствар је успјешно доведена до краја и уговор између Свете Столице и Црне Горе је потписан 18. августа 1886. године. Ја сам већ рекао да мене овдје интересује какве је националне и политичке користи очекивао књаз Никола, радећи на закључивању овог уговора. Такође ме интересује Штросмајеров национално-политички приступ овом уговору око кога се толико ангажовао. Он је сматрао да ће уговор много допринијети да се унутрашње прилике Црне Горе среде и да се њен углед и привлачна снага међу Јужним Словенима и Словенима уопште повећа.

Указујући на потребу рјешавања појединих проблема у вези са положајем католика у Црној Гори он је књазу писао: „Ствар је, по мом чврстом увјерењу, интимно спојена са будућности Црне Горе и са оним аспирацијама, које је Бог у срдце и у душу Вашу положио, позивајући Вас очевидно да их Ви прије или послје у оних страна Еуропе на славу и корист Вашу и народа нашега вршите”.³⁶

У истом писму он каже и ово: „Што се Вас тиче, мој пријатељу, кога кано брата рођенога љубим иштујем управо би ми најмилије било, да Ви баш први будете, који сте осталом словенству у тому обзиру пут показали. То се Вама пристоји, који сте срдцем и душом Вашом, који сте јунаштвом и славом Вашом међу наших први”.³⁷

* *

*

Штросмајер је упозоравао да остварење тог задатка у многоме зависи од личности надбискупа барског, па се је залагао да то буде личност потпуно одана књазу Николи. Зато је савјетовао књазу да у преговорима са Светом Столицом инсистира на томе да задржи неки уплив на именовање надбискупа, а то је да има право да тражи за надбискупа личност која би му изгледала подобна, или да одбије личност у коју не би имао

³⁶ Записи, 1935, VIII, књ. XIII, св. 2, 38, Штросмајер — књазу Николи, 2. марта 1879.

³⁷ Исто, 31.

повјерења.³⁸ „Од велике је важности” — каже он — „да Вам први бискуп буде човиек према срдцу Вашему прама племени-тим намерама Вашим”.³⁹ О томе да барски надбискуп мора бити одан и вољети црногорски народ и његовог књаза указивао је Штросмајер и касније више пута. Он је чак лично оспоравао квалитете једног кандидата кога је била истакла римска курија,⁴⁰ а два кандидата које је он предложио нијесу могли или нијесу жељели да прихвате понуду.⁴¹ Најзад је за надбискупа именован фрањевац Шимун Милиновић који је био професор гимназије у Сењу, а чијем је именовању допринио и Јово Сундечић, који је добро познавао католичко свјештенство Далмације. Овим је предлогом био врло задовољан и Штросмајер па се је заложиио да Милиновић буде именован и да касније од књаза Николе буде добро примљен.⁴²

Штросмајер је савјетима и на други начин помогао да Милиновић успјешно обави своју функцију надбискупа барског, на корист Црне Горе и задовољство књаза Николе. Он је са њим био у сталној преписци, а Милиновић га је повремено и посјећивао. С обзиром да му је био једномишљеник и одан, Штросмајер је желио да Милиновић, без обзира на тешкоће на које је наилазио свакако остане на свом положају у Црној Гори. Зато је био врло забринут када је чуо да Милиновић има намјеру да због неколико разлога: неријешеног питања старословенске службе, неких тешкоћа на које наилазе католици у Црној Гори, болест итд, поднесе оставку на свој положај, па је предузео све да до тога не дође јер је сматрао, да би то био велики ударац за народну ствар и велика побједа аустроугарске политике. Зато је писао Јову Сундечићу, кога је подсећао да је и његова заслуга што је Милиновић дошао у Црну Гору, па га је молио да утиче на надбискупа а и на књаза Николу, да до оставке не дође. Писао је и Милиновићу лично, а и књазу Николи молећи га да и он утиче на надбискупа да и даље остане на свом положају. Књаз се и обратио писмено надбискупу, тражећи да остане на свом положају и обећајући му сваку помоћ и разумијевање. Најзад Штросмајер је писао и

³⁸ Исто, 29.

³⁹ Исто, 31.

⁴⁰ Исто, св. 2, 100, Штросмајер — Књазу Николи, 14. јула 1879.

⁴¹ Исто, 101.

⁴² Исто, св. 3, 154/5, Штросмајер — Књазу Николи, 26. децембар 1884.

Светој Столици, молећи да се Милиновићева оставка не уважи.⁴³ Сви ови напори су уродили плодом па је надбискуп Милиновић и даље остао у Црној Гори на своме положају. Француски дипломатски представник на Цетињу, кога је посебно интересовао положај католика у Црној Гори и који је слушао тих дана извјесне жалбе надбискупа Милиновића, са задовољством је извјестио да због свега тога односи књаза Николе и Штросмајера нијесу ослабили.⁴⁴

С обзиром на своје национално-политичке претензије књазу је било много стало да се надбискупу барском поврати и његова стара титула „примаса краљевства српског“. Он је сматрао да тиме углед и важност Црне Горе у српском свијету много добија. Књажев захтјев је испуњен па је надбискупу барском додијелена тражена титула.

* *

*

Штросмајер је много година, у духу ћирило-методијевске баштине, водио борбу да се за католике Јужне Словене служба божја обавља на старословенском језику. Он и књаз Никола, придавали су велики значај увођењу такве службе и за католике у Црној Гори, па су водили упорну борбу да се тај захтјев оствари, што није ишло без тешкоћа. Они су у томе видјели не само вјерски и културни него и политички значај. Прије свега сматрали су да ће слушање службе божје на истом језику још више зближити католике и православне. Зато су, иако је у Црној Гори међу католицима словенски живаљ био у знатној мањини, жељели да она буде узор за друге словенске земље, нарочито оне у којима су живјели Срби и Хрвати. Говорећи о напорима које треба предузети да се преброде тешкоће које стоје на путу да се старословенски Мисал штампа и пошаље у Црну Гору Штросмајер је писао: „Виечити наши непријатељи управо о томе раде, да на вијеков вијеке у тој расцепаности и слабоћи останемо. Највише нам је пако одатле несреће, што смо ми сами у унутрашњости и души нашој расцепкани и раздвојени, а наши виечити противници о тому управо из свих сила настоје да душу нашу и срдце наше отрују

⁴³ Записи, 1935, књ. XIV, 288/9, Штросмајер — Сундечићу, 11. новембар 1888; 290; Исти — истоме, 13. новембра 1890; Korespondencija Rački — Strossmayer, IV 103, Štrosmajer — Račkome, Đakovo, 20. gvcembar 1889; 106/7, Rački — Strossmayeru, Zagreb, 1. decembra 1889; 108; Strossmayer — Račkome, Đakovo, 5. decembra 1889; 109; Rački — Strossmayeru, Zagreb, 14. decembra 1889; 110; Strossmayer — Račkom, Đakovo, 20. decembra 1889; 157; Strossmayer — Račkome, Đakovo, 11. januara 1890; 165, Rački — Strossmayeru, Zagreb, 3. marta 1890; 173 Rački — Strossmayeru, Zagreb, 4. aprila, 1890 IIB, f. 137 Memoari S. Popovića II, Rimokatolici u Crnoj Gori.

⁴⁴ Др Димитрије Димо Вујовић, Црна Гора и Француска 1860—1914, Цетиње 1971, 317.

и да нас једнога од другога расциепе”.⁴⁵ Штросмајер каже да је књаз продро у намјере тих непријатеља и да је уговор са Светом Столицом склопио зато да онемогући њихове намјере: „Што је у нас два обреда, ништа не шкоди, паче хасни, само да је у једному и другом обреду једна тер иста риеч, једно тер исто слово, на то идемо ја и моји пријатељи. Ваша је тако племенита душа свему тому живи споменик положила уговором са Светом Столицом, уговор тај је сиеме божје и жива клица онога стабла, под којим ћемо један пут, сви на југу наћи мир, свој, слободу своју и просвету своју”. Он каже да постоје два пута: или остати вјечито раздвојен, у ком случају народна судбина је пропаст и смрт, или се удружити у ком случају судбина је „живот, слобода, победа и слава”. Штросмајер сматра да је књаз Никола изабрао овај други пут, па закључује: „У ту сврху ево мене, док сам жив Вашег покорног службеника. Располагајте са мном. Особито ако Вам устреба посредник међу Вама и Светом Римском столицом”.⁴⁶

Чим је конкордат потписан књаз је тим поводом изразио личним писмом папи Лаву XIII своје задовољство, па је саопштио жељу да се то дјело крунише одобрењем употребе старословенског језика у католичким црквама у Црној Гори. Он је опширно образложио интересе који налажу ту потребу. Као прво ту је интерес да народ слуша службу божју на језику који разумије. Друго, то су историјске успомене и сам историјски развитак римокатоличке цркве на подручју барске надбискупије, па подсјећа да су Ђирило и Методије проповиједали службу божју на словенском језику, као и то да су надбискупи барски као на примјер Змајевић, тежили да уведу службу божју на словенском језику.

Књаз потом каже да постоје државни и политички интереси који иду у прилог његовој молби, а то је да се његови поданици разне вјере што више приближе једни другима, као и то да би желио да као први словенски владалац који је са Св. Столицом склопио конкордат, буде и први владалац православне вјере који је у католичким црквама своје државе увео старословенско богослужење.⁴⁷

Три године пошто су ове ријечи биле изговорене проблем још није био рјешен. И тада је Штросмајер указивао на његов национално политички случај: „Ствар је” — писао је он књазу Николи — „по мом схваћању, од неизмјерне важности. Ради се о јединоме практичном средству, да се Срби и Хрвати, да се источна и западна црква частним и поштенним начином из-

⁴⁵ Записи 1935, к. XIII, 156, Штросмајер — Књазу Николи, 26. децембра 1884.

⁴⁶ Исто, 156/7.

⁴⁷ Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, VI, Цетиње, 1969, 271—273.

мире. А ту је узвишену задаћу Бог сами из срца свога изнио и Вами, мој сјајни пријатељу, у срце и душу пресадио.⁴⁸

Слично је тих дана Штросмајер писао и Сундечићу, истичући да је само провиђење одредило књаза Николу да уједини балканске Словене, па додаје: „Тако би посве у реду било да катхолици први код њега и његовим посредовањем то преимућство, које се од наших праапоштола Cyrilla и Methodi пише, постигну и своју службу божју словјанским језиком обављају.”⁴⁹

Велики противник да се словенска литургија користи у Барској надбискупији била је аустро-угарска дипломатија (у Риму).

Беч је схватио опасност која му може од тога пријетити. Он је јасно увиђао да се ту не ради толико о религиозним колико о политичким и националном питању и да то може постати непожељан примјер за њихове словенске католичке поданике, а прије свега оне у Хрватској и Далмацији, као и за католике у Босни и Херцеговини. Беч, а особито његови дипломатски представници у Ватикану, сматрали су да је у центру те укупне активности Штросмајер. Тако је дипломатски представник Беча из Ватикана писао: „Он напредује корак по корак и што му не пође за руком директно у Риму, то му успијева околичним путем у Црној Гори, гдје је створио нови центар за агитацију, да би пренио даље у Србију, Далмацију и Хрватску. Овом најновијом акцијом је и показао да своју националну-политичку улогу са свом страшћу ставља изнад улоге католичког бискупа и не преза од интрига да би спровео оно што редовним путем није био у стању да постигне”.⁵⁰

Требало је скршити тај отпор Беча. Штросмајеров блиски сарадник Рачки чуо је да би у Риму било добро примљено ако би о проблему словенске литургије у Црној Гори писали у штампи, зато је Рачки написао за загребачки „Обзор” један чланак, који је у преводу изашао и у римском дневнику »Voce della Verita«.⁵¹ Чланак није потписан, али биће то, по свој прилици чланак „Словенска литургија у Црној Гори” који је пренио „Глас Црногорца” у броју од 19. априла 1887. године. У том чланку се износе оне идеје које је Штросмајер већ саопштавао у својим писмима књазу Николи и Сундечићу, а то су да су Словени били подијељени у два вјерска табора што су користили њихови противници, па је потребно да се њихове размирице уклоне. „Радујемо се, што нам свијема предњачи Црна Гора”, па се потом говори о значају њеног уговора са Ватиканом и о значају

⁴⁸ Записи, 1935, XIII, 158, Штросмајер — Књазу Николи 6. марта 1887.

⁴⁹ Исто, књ. XIV, св. 2, 105, Штросмајер — Сундечићу, 8. фебруара 1887.

⁵⁰ Види: M. Zöller, н. д. 189, 190.

⁵¹ Korespodencija Rački — Strossmayer, III, Zagreb, 1930, 306, Rački — Strossmayeru, Zagreb, 4. маја 1887.

именовања барског надбискупа. У свему томе велику тековину представља дозвола да се служба божја врши на словенском језику и да употребом ћирилице у литургијске црквене књиге отпада једна од битних препрада које дијеле православну и католичку браћу. Овдје се не ради о томе да ће католици прећи у православље или обратно, већ о зближавању и љубави и томе се нарочито имају радовати Хрвати јер су они међу католичким Словенима били једини представници ове велике мисли.⁵²

Зато је Рачки предлагао Штросмајеру да се Мисал што прије штампа, јер је иначе био у Црну Гору стигао декрет да се одобрава литургија на словенском језику и да се књиге штампају на старословенском језику грађанском ћирилицом. Рачки је предлагао да се оне штампају старим ћириличким писмом којим су штампане црквене књиге у осталим словенским земљама. Осим тога предлагао је да се Мисал штампа у Загребу и то о трошку који би углавном обезбиједили они, укључујући наравно и Штросмајера.⁵³

И Штросмајерово је мишљење било да Мисал треба штампати црквеном ћирилицом, о чему је писао и књазу Николи.⁵⁴

Штросмајер је поменуо могућност да се Мисал штампа и на Цетињу о чему је и надбискуп Милиновић требало да разговара у Риму. Он је прије тога хтио да дође у Загреб и Ђаково да и о томе поразговара са Рачким и Штросмајером, али му је то било забрањено из Рима.⁵⁵ Ипак му је Штросмајер за ту прилику написао на латинском језику поздрав који је Милиновић прочитао пред папом. У том поздраву се лијепо говори о књазу Николи, његовој породици и Црногорцима, а посебно о словенском језику и литургији и о намјерама које књаз у вези са тим има. Тај је поздрав штампан у „Католичкој Далмацији“, а Штросмајер је молио Рачкога да се он у преводу објави и у „Обзору“, што је била жеља и надбискупа Милиновића. Штросмајер је инсистирао да се то „на сваки начин и чим прије учини“. Али и поред овог инсистирања „Обзор“ га није објавио. То је урадио ђаковачки „Гласник“ али на латинском оригиналу.⁵⁶ О проблему језика у богослужењу, у католичкој цркви у Црној Гори писао је Штросмајер лично Св. Столици у Риму и папском нунцију у Бечу.⁵⁷

⁵² „Глас Црногорца“, бр. 16, 19. априла 1887.

⁵³ Korespondencija Rački — Strossmayer, III, 307, Rački — Štrosmajeru 4. маја 1887.

⁵⁴ Исто, 310, Штросмајер — Рачком, 11. маја 1887, прилог: Штросмајер — Књазу Николи, 8. маја 1887.

⁵⁵ Исто, 328, Штросмајер — Рачком, 21. септембар 1887.

⁵⁶ Исто, 339, Штросмајер — Рачком, Ђаково, 17. новембра 1887; 356/7, исти — истом, 26. фебруара 1898.

⁵⁷ Исто.

Милиновић је обавијестио Штросмајера да је књаз Никола пристао да се старословенски Мисал штампа у Загребу. Штросмајер је за ту сврху одредио 1000 форинти, инсистирајући да књига буде што љепше штампана.⁵⁸

Иако је 1887. године било објављено да је у Ватикану одобрена употреба словенског језика у богослужењу у Црној Гори и текли договори око штампања Мисала, ипак је аустро-угарска дипломатија успијевала да се дефинитивно рјешење тог питања одлаже из године у годину, што је потрајало неколико година. Биле су то године упорног настојања Штросмајеровог, надбискупа Милиновића и књаз Николе да се обећање Свете Столице изврши. Они су много пута у вези с тим писали Ватикану, а Штросмајер и Милиновић путовали у Рим. Штросмајер је 1893. године писао да неизвршавање обећања Св. Столице о штампању Мисала на старословенском практично значи „црногорском кнезу подеран конкордат бацити пред носе” што са своје стране даје право и црногорском књазу да и он подере конкордат и да га баца пред носе св. оцу. Иако су били огорчени, Штросмајер је и књазу и Милиновићу препоручивао стрпљење.⁵⁹

Ипак непријатељима старословенске службе у католичким црквама у Црној Гори, а то је прије свега Аустро-Угарска, није успјело да се дефинитивно одустане од те одлуке Ватикана, али им је успјело да се Мисал не штампа ћирилицом већ глагољицом, што је знатно сужавало могућност његове употребе.⁶⁰ Средином 1893. године папа Лав XIII је најзад послао књазу Николи први увезани примјерак глагољског мисала, а кардинал Рампола такође један примјерак министру спољних послова, јављајући му да ће чим књига буде увезана остатак послати надбискупији у Бару. „Глас Црногорца” је овај догађај прокоментарисао као врло важан, наводећи да се важност његова састоји у томе што католичка црква само у Црној Гори ужива право богослужења на словенском језику, а што је ипак од значаја за све Словене римокатолике, а тиме и за све Словене.⁶¹

Али до прве службе на старословенском језику у католичкој цркви у Црној Гори требало је чекати још годину и по дана. Та служба је одржана у цркви у Бару и тим поводом су приређене велике свечаности, којима су присуствовали и многи државни функционери на челу са војводом Божом Петровићем. Догађај је означен као историјски, што је заслуга књаз Николе,

⁵⁸ Исто, 372, Штросмајер — Рачком, 13. јуна 1888.

⁵⁹ Korespodencija Rački — Strossmayer, IV, 362, Štrosmajer — Rački, Đakovo 28. marta, 1893.

⁶⁰ Види: М. Zöller, и. д. 192/3.

⁶¹ „Глас Црногорца“, бр. 33, 14. августа 1883.

који је желио да уклони оно што је сметало браћи да схвате да су од једне крви и племена, како је писао „Глас Црногорца”.⁶²

*
* *

Гледање Штросмајерово и књаза Николе на конкордат Црне Горе и Свете Столице као на примјер и инструменат зближавања и мирења католика и православних није било случајно, јер су то биле године када је долазило до хлађења и заоштравања односа између Срба и Хрвата, односно православних и католика у Хрватској и Далмацији. Била је то појава која је забрињавала и бољела свакога правога родољуба, па су се залагали да се то превазиђе, а чему је Црна Гора, њена вјерска политика, а и њена штампа, могла много допринијети.

Оно што су књаз Никола и Штросмајер износили у обичној преписци о значају конкордата не само за Црну Гору, него и шире — за Јужне Словене, а прије свега за односе Срба и Хрвата, односно православних и католика, остајало је непознато за ширу јавност. Али њихова основна схватања дијелио је „Глас Црногорца”, лист који је онда излазио на Цетињу. Током читаве 1879. године он доноси или преноси вијести и коментаре о заоштреним односима између Срба и Хрвата Далмације. У чланку од 7. јула 1879. године лист позива на јединство какво је раније било, јер је то залога да Хрватска успије и оствари своја права.⁶³

У чланку „О хрватско-српском раздору“, у броју од 11. августа 1879. године, лист, послје опширног праћења српско-хрватског неслагања, преноси писање дубровачког „Словинца” о разговору у Рогошкој Слатини са Штросмајером, Рачким и др Мазуром, а изражава задовољство што ови истакнути хрватски достојанственици и научници уважавају његове мисли о српско-хрватском спору. Штросмајер је изјавио да без чврсте везе између „наше четири племена на југу, нема нити ће од нас икада ишта бити”. Нарочито је нагласио потребу слоге између Срба и Хрвата и осудио претјеривања са обије стране, и у вези са тим похвалио „умјерени и тријезни” чланак у „Гласу Црногорца”. Штросмајер је осудио „дио нашега свештенства, које је талијанско а не католичко, јер улијева мржњу проти нашој православној браћи”, које не треба сматрати као јеретике и расклонике, него као браћу, зато са њима треба другачије поступати него што поступају неки листови који их руже и грде. Он се противи и употреби италијанског језика у службеној преписци епископа и свештеника.

⁶² Исто, бр. 1, 1. јануара 1885.

⁶³ „Глас Црногорца“, бр. 25, 7. јуна 1879.

Ове Штросмајерове погледе дијелио је и Рачки, па је критиковао неке кратковиде људе у Народној странци с обије стране Велебита, који у народним гласилима сију раздор. Он осуђује Павлиновића у чијим излагањима види Старчевићева схватања, као и босанске фратре који су прије окупације Босне и Херцеговине потписали адресу султану у којој су изјавили да више желе да су под Турцима него под Србима. „Глас Црногорца” преноси наду дописника „Славинца” да ће народ послушати ове савјете Штросмајера и Рачког „на спас и срећу наше миле домовине”. Пренио је и њихово обећање да ће посјетити Далмацију и Црну Гору.⁶⁴

На ове изјаве Штросмајера и Рачког „Глас Црногорца” се често позивао. Већ у наредном броју објављен је уводник у коме се опет говори о свађи Хрвата и Срба, а истиче да се „Глас Црногорца” залагао за измирење, слогу и љубав међу браћом. „Суђасмо онако” — каже се у чланку — „како нам допушта наш неутрални и самостални положај слободан сваке партијске занешености... опомену смо’ ни по бабу ни по стричевима већ по правци Бога истинога’, у нади да ће наше опомене и наш савјет свестрано уважити и саслушати”. Подсјећа се да им то „потврдише и сами хрватски прваци и достојанственици онога гласа, као што је преузв. владика Штросмајер и велеучени др Фр. Рачки”, али да су хрватски листови све то игнорисали. Нарочито се указује на активност М. Павловића који је постао најжешћи проповједник мржње и раздора.⁶⁵

И у сљедећим бројевима продужена је ова полемика опет са позивом на Штросмајера и Рачког, а и Павлиновић је и даље био предмет критике због његовог рада и схватања.⁶⁶

Сљедеће 1880. године дошло је до извјесног попуштања затегнутости између Срба и Хрвата. То се да закључити према једном чланку „Обзора” што га је пренио „Глас Црногорца” у броју од 12. јула 1880. године. „Обзор” позива на слогу и разумијевање Срба и Хрвата, јер међу њима нема супротних интереса. Зато ће лист споразум међу њима као зјеницу ока чувати, и евентуалне неспоразуме ће братски рјешавати. Лист тражи да се и са једне и са друге стране заборави ако се у прошлости у вези са тим гријешило.⁶⁷

Не можемо тврдити да је та промјена директна посљедица рада на конкордату и писања „Гласа Црногорца”, али је чињеница да и „Глас Црногорца” тада обуставља писање и полемику о српско-хрватским несугласицама, што нам ипак потврђује да

⁶⁴ Исто, бр. 30, 11. августа 1879.

⁶⁵ Исто, бр. 31, 18. августа 1879.

⁶⁶ Исто, бр. 32, 25. август 1879, бр. 33. 1. септембар 1879; бр. 34, 8. септембра 1879.

⁶⁷ Исто, бр. 28, 12. јула 1880.

међу тим појавама постоји нека веза. У сваком случају све је то било у духу жеља и мисли Штросмајера и Рачког.

Колико је Штросмајеру било стало да Црна Гора буде примјер вјерске слоге и трпељивости свједочи и чињеница да он није био индиферентан на то ко ће послје смрти ондашњег црногорског митрополита доћи на његово мјесто. Њему је било стало да на тај положај дође личност која ће радити у духу братске слоге и љубави између католика и православних. Он је сматрао да би Сундечић био најпогоднија личност само да није ожењен. Када је чуо да се као могући кандидат помиње Никодим Милаш, Штросмајер је према томе изразио резерву, јер се је Милаш у Далмацији ангажовао у међусобним борбама и оптужбама католика и православних, па се плашио да ако дође у Црну Гору да ће „нове раздоре и размирице тражити”.⁶⁸

Не знамо да ли је ово Штросмајерово мишљење имало утицаја на избор црногорског митрополита, али је чињеница да Милаш није изабран.⁶⁹

Да је конкордат Црне Горе и Св. Столице имао национално-политички значај какав су му придавали књаз Никола и Штросмајер потврђује и одјек његовог потписивања у југословенским земљама, а што се манифестовало у писању хрватске и српске штампе. Наведимо коментаре неких листова које је пренио „Глас Црногорца”. „Обзор” само неколико дана послје потписивања конкордата доноси опширан коментар у коме наводи разлоге који су навели књазу Николу да закључи овај уговор са Св. Столицом. Лист каже да је тим чином књаз показао мудрост и далековидост, да се је извисио над ситним племенским осјећањима, јер иако је поријеклом Србин, да једнако воли Србина и Хрвата и да се осјећа сином велике словенске породице. Изражава се увјерење да ће књаз сада у надбискупу барском наћи вјерног сарадника у његовој историјској мисији. „Овај акт”, каже лист, „је, по дубоком увјерењу нашем, почетак великих чина. Сада може цијела народност, без разлике вјере, не само горње Арбаније него и далеко преко граница њених са још већим поуздањем гледати на књазу Николу који је на својем двору на Цетињу развио заставу слободе у сваком погледу, да се лепрша и да разгони тмуше, које су за час прикриле балканске земље, и да растављену браћу на окуп зове”.⁷⁰ У овом тексту није тешко препознати ријеч и мисли Ј. Ј. Штросмајера.

„Српски лист” и новосадски „Браник” су такође поздравили потписивање конкордата, који јача суверенитет Црне Горе.

⁶⁸ Записи, 1935, књ. XIV, 30/31, Штросмајер — Сундечићу, 26. фебруара 1885.

⁶⁹ Када је нешто касније књаз Никола одликовао Милоша Штросмајера је изразио чуђење. — Korespondencija Rački—Strossmayer, knjiga IV, 159, Strossmayer — Račkom, 2. februara 1890.

⁷⁰ „Глас Црногорца”, бр. 33, 19. августа 1886.

Али много значајнији домет његов они виде у томе што се њиме задаје озбиљан ударац вјерској поцијепаности и завађености, јер православна Црна Гора даје католицима доказе своје религиозне трпељивости и религиозне слободе. Вјера не дијели и не завађа више један исти народ, а идеја народности, која је онда била владајућа то не трпи, јер она окупља многе народносне елементе, да живе једним животом по законима природе без обзира на разне религије. Зато су и поздрављали овај конкордат.⁷¹

Штросмајерово и његових пријатеља мишљење и борба за слогу Срба и Хрвата наилазио је на потпору и одјек у Црној Гори последице закључивања конкордата. Посебну пажњу заслужује допис објављен у „Гласу Црногорца” у броју од 13. марта 1888. године. То је писмо, под насловом „Хрвати и Срби”, упућено из Запреба, а датирано 19. марта 1888. године. У њему су више истакнутих Хрвата, међу којима и блиски сарадник и истомишљеник Штросмајеров Фрањо Рачки, изнијели своје мишљење о односима Хрвата и Срба. Они су молили да се писмо објави баш у данима када Штросмајер, најистакнутији поборник хрватско-српске слоге, слави педесетогодишњицу свог свештеничког позива, наравно „ако се слажу са мислима које се у њем изражавају”. Очигледно лист је био сагласан са тим мислима и писмо објавио, а тиме и обиљежио на свој начин Штросмајеров јубилеј.

На почетку дописа је тврдња да су Срби и Хрвати један народ са два имена, двије политичке историје, два писма и три вјере и да је то за необразоване и вјерски загријане људе непремостива брана за народно јединствено, што непријатељи користе да би то подвајање још више продубили. Указује се да су слични раздор и диоба постојали код Немаца и Италијана док им истакнути људи нијесу удахнули мисао јединственога народа, „пред којим све разлике и племенске особености исчезнуше”. Слично треба и са нама да се дешава јер, каже се у допису „Научници наши нам говоре: Бог вас је учинио једним народом, када вам даде један језик”. Даље се указује на то да препрека не смије бити то што постоје два имена српско и хрватско, јер су оба историјом створена, па треба да су од свега народа поштована. Такође треба дозволити да свако своју вјеру на свој начин исповиједа и да се служи једним или другим писмом која су од давнина узета за народне, па их треба поштовати. „Нека памти наш народ” — каже се у том допису — „да идеја народности, која у овом вијеку продахнује вас државни и културни живот долази до своје кулминације у уједињењу народа”. Али то не значи да сада пошто се ради о једном народу да треба свему дати једно име. Непријатељи су

⁷¹ Исто, бр. 45, 11. новембра 1886;

они који поручју народу да нијесу један народ јер имају двије вјере и два писма. На крају у име народнога стаса позивају све синове народа да њихове идеје прихвате и шире их у народу.⁷²

Послије годину и осам мјесеци, 12. новембра 1889. године „Глас Црногорца” је објавио једну другу верзију овог писма.

Очигледно овај допис који је објавио „Глас Црногорца” 13. марта (с. к.) 1888. године није био оригинално писмо од 19. марта 1888. године групе истакнутих Хрвата, које није било намијењено јавности. То је било само препричано писмо и објављено у част Штросмајеровог јубилеја, а без имена његових потписника. Послије годину и осам мјесеци, 12. новембра 1889. „Глас Црногорца” је објавио оригинално писмо, пошто га је 26. октобра 1889. године објавило земунско „Ново вријеме” и 30. октобра (11. новембра) 1889. „Обзор”, који каже да писмо није било намијењено јавности, па је у Земуну изашло неком индискрецијом, већ је било упућено једном истакнутом Србину у Загребу, с циљем да код осталих угледних Срба поради да се одстране све несугласице између Срба и Хрвата, које користе само непријатељима. Истина, кажу, те размирице су ослабиле али би им за увијек требало учинити крај, па предлажу основна начела на основу којих би то требало урадити:

1) Српско-хрватско питање је унутрашње у које нико са стране нема да се мијеша (ова тачка није обрађена у оној раније објављеној верзији).

2) Срби и Хрвати су „два племена једнога народа”. Пошто су та два племена имала свој посебан историјски развој, та су два имена једнако оправдана. „Остављамо, препуштамо изједначење нашег народног имена свијести и будућности самога народа, а донде усвајамо и посљедице у означавању и обиљежју нашега народа као јединственог народа са та два имена, читујући изрично, да оба племена у овој земљи сачињавају један политички народ”.

3) Латиница и ћирилица су равноправне.

4) Подупираће у Хрватској, Славенији и Угарској црквено-просвјетну или црквено-народну аутономију коју Срби имају и то како то они сами захтијевају, под условом да се државно право заједничке државе очува. (О овом проблему у претходној верзији писма није ништа говорено).⁷³ У допису раније објављеном говорено је о односу православља и католичанства, а овдје се о томе ништа не говори.

„Глас Црногорца” је пренио чланак Мише Димитријевића, из новосадског „Браника”, „Пријатељска рука браће Хрвата” у коме поздравља и прихвата став истакнутих Хрвата као користан за Србе. С обзиром на личности које су потписале тај

⁷² Исто, бр. 11, 13. марта 1888.

⁷³ Исто, бр. 46, 12. новембра 1889.

позив Димитријевић сматра да га треба озбиљно примити и на њега се одазвати.⁷⁴

*
* *
*

У свјетлости такве оријентације Штросмајерове и његових пријатеља треба посматрати његово интересовање о намјери брата Змај Јове Јовановића, Корнелија, да под заштитом књаза Николе покрене у Бару један лист који би се звао „Југославија“, и који би се, како је Рачки писао Штросмајеру, уређивао „по нашем давном програму, уз главну сврху, да југословенска племена, особито хрватско и српско, зближи и приправи за заједничку акцију“. У вези с тим планом Јовановић је посјетио Рачког, а имао је намјеру да посјети Далмацију, Хрватску, Славенију, Бугарску, и Србију, а посебно и Штросмајера што му је препоручио књаз Никола.⁷⁵

Штросмајер је одмах одобрио ову намјеру књажеву називајући је „дивном“, да је „вођена управо из срца божјега“ и да треба сви да раде на томе да та идеја завлада народом. Али он је мислио да за тај посао нијесу ни Змај ни његов брат и да се кнез вара ако мисли да је Змај политичка глава, он је само поета и ништа више, а што се политике тиче да „не разумије ни прво слово“. Мисли да то у још већој мјери важи и за његовог брата. Зато је сматрао да за уређивање једног тако замишљеног листа треба личност политички много зрелија, па је имао намјеру да о свему томе обавијести књаза Николу.⁷⁶

Корнелије Јовановић је заиста посјетио Штросмајера и са њим разговарао о намјери да покрене лист у Бару. Штросмајер је стекао утисак да му је потребан новац, иако га он није директно тражио. Био је потпуно резервисан према њему јер није знао да ли је човјек коме се може вјеровати.⁷⁷

Штросмајер је о овој посјети и плановима Јовановића да покрене у Бару лист „Југославија“ обавијестио Јова Сундечића. И њему је изнио своју резервисаност према способности Змајевој и његовог брата да успјешно обављају један такав посао, па лист „Југославија“ под уредништвом Јовановића не би био оно што би требало да буде; такве новине могле би само „да свету ствар осрамоте“. А иако буду добро уређиване онда би биле забрањене за Аустро-Угарску и Босну и Херцеговину. Интересо-

⁷⁴ Исто, бр. 47, 19. новембра 1889.

⁷⁵ Korespodencija Rački — Strossmayer, III, 321/22, Račkn — Štrosmajeru, Zagreb, 26. avgusta 1887.

⁷⁶ Исто, 323, Штросмајер — Рачком, Баково, 29. августа 1887.

⁷⁷ Исто, 327, исти — истом, Баково, 21. септембра 1887.

вао се за Сундечићево мишљење као и о књажевом ставу према свему томе.⁷⁸

Изгледа да је Сундечић дијелио Штросмајерово мишљење о планираном листу а можда и књаз Никола, јер у писму Сундечићу гдје констатује њихову сагласност одмах додаје: „Бог би дао да би се слога између Срба и Хрвата, угледом нашега славнога књаза повратила”. Он даље говори да неслога и свађа Срба и Хрвата користи трећему, који ради да се они не измире. Тај трећи је очигледно Аустро-Угарска.⁷⁹

До покретања планираног листа уопште није дошло, чему је вјероватно допринијела и Штросмајерова резервисаност према тој намјери.

Штросмајер је подржавао сваку критику и отпор ширењу нетрпељивости и мржњи између Срба и Хрвата, што је, као што смо видјели, радио када је у питању био и „Глас Црногорца” кога је редовно пратио. Зато он поздравља једну пјесму Јова Сундечића у којој полемиче са схватањима Анте Старчевића о Србима и сл, а која је објављена у „Гласу Црногорца”, од 23. јануара 1892.⁸⁰ Задовољство том пјесмом он је изразио у писму Сундечићу у коме је и сам изрекао врло оштру критику схватања и рада Анте Старчевића. „Драго ми је било читати Вашу лекцију, коју Анти Старчевићу читасте”, па наставља. „Тај стари човиек је смушен, манит, развратан и управо паклен. Њему је најмилије и кано ти присуђено ко паклењаку раздор сијати и на све, што ишто вриедности пред богом и свиетом има, грозно наваљивати... Једва се и помислити може, колико нам је тај дивљи човјек младеж покварио и колико ју и сад квари. Њему би најдраже било да се међу собом покољемо и уништимо... Никад тај човјек није ни једне здраве мисли, ни једнога племенитог чуварства изрекао. Тога није у његову уму, није у његовом срдцу, пак није ни у риечи ни у списи. Врло је добро да сте га Ви јавно онако описали, како у истину јесте”.⁸¹

Али крајем исте године Штросмајер је изрекао критику и неких Сундечићевих схватања, које је овај у даљој полемици са Старчевићем испољио, сматрајући да нијесу у складу са идејом братства и љубави Срба и Хрвата, за коју су се и Штросмајер и Сундечић залагали. Ради се о Сундечићевој пјесми „Стани старче клеветниче” која је пропраћена једним тумачењем у коме се, према Штросмајеровој оцјени, наругао Хрватима

⁷⁸ Записи 1935, књ. XIV, 229, Штросмајер — Сундечићу, 23. октобра 1887.

⁷⁹ Исто, 230, исти — истоме, 16. новембар 1887.

⁸⁰ Исто, бр. 4, 23. јануара 1892.

⁸¹ Записи, 1935, к. XIV, 356, Штросмајер — Сундечићу, 19. фебруар 1892.

и њиховом државном праву.⁸² Штросмајер је о томе писао и Сундечићу, говорећи му да би било боље да његова пјесма, коју је одобравао и коју и сада одобрава, није изашла са тим тумачењем, јер га је сматрао незрелим. „Да је у нас памети, зрелост и мудрости, ми би Срби и Хрвати и једне и друге љубили и пазили ка рођена браћа“, наводи он, па каже да српска држава и на истоку и на западу треба да је на срцу сваком Хрвату и да им жели срећу и напредак као самима себи. Такође и Срби треба да помажу борбу Хрвата за троједном краљевином не само ради тога што би у њој имали потпуну слободу, него и зато што би она била потпора српским државама. Срби који у троједници копају гроб за Хрвате они га и за себе копају, јер ти гробови не могу бити залог њиховог ускрснућа и живота. Мржњу и расправу између Срба и Хрвата подстичу само непријатељи, а томе много доприноси Анте Старчевић, а и неки Срби.⁸³

Дакле, Штросмајер се није устручавао да оштро критикује свога дугогодишњег пријатеља, сарадника и главног посредника у контактима са Црном Гором, а може се рећи и проповједника његових идеја у Црној Гори, ако је оцијенио да од тих идеја одступа. Но то није покварило његове односе са Сундечићем. Он је и даље продужио да материјално помаже, било штампање његових књига, било школовање његове дјеце.

*
* *

Говорећи о национално-политичком значају конкордата, а посебно о употреби старословенског језика у католичким црквама у Црној Гори, наглашено је више пута да је Штросмајер сматрао да Црна Гора и њен владар, књаз Никола, треба да одиграју руководећу улогу у окупљању и уједињавању Јужних Словена. Он је и послјије закључивања конкордата то често понављао. Било је то вријеме када је он био разочаран и незадовољан политиком краља Милана. Било је више вјероватних разлога тога незадовољства: прво, Миланова аустрофилска политика; друго, смјењивање митрополита Михаила, са којим је Штросмајер био у добрим односима; треће, краљево одобравање и помагање антихрватске и антијугословенске политике „Куе-нових Срба“; четврто, братоубилачки српско-бугарски рат; пето, захтјев српске владе да буде смијењен са положаја викарног бискупа у Србији.⁸⁴

⁸² Korespodencija Rački — Stros Mayer, IV, 324, Stros Mayer — Račkom, 24. oktobra 1892.

⁸³ Записи, 1935, к. XIV, 357/8, Штросмајер — Сундечићу, 29. новембра 1892.

⁸⁴ Види: Коста Милутиновић, н. д. 59.

Насупрот томе Црна Гора и књаз Никола су били за-
добили велико поштовање и симпатије Штросмајерове. Књаже-
ва унутрашња и спољна политика чиниле су му се да могу
окупити све Јужне Словене. Ускоро последије закључења уговора
са Св. Столицом он је изразио жељу да књаз Никола и његова
кућа оствари „све оне свете и узвишене намиере, на које је
сав јуначки српски род у братској слози са Хрвати и Бугари,
намиенио и позвао”. Он се нада да ће књаз ту задаћу срећно
ријешити на корист, слободу, напредак и славу српског рода
и имена, што ће бити на корист и бољу будућност и осталим
јужним Словенима.⁸⁵

Неколико дана касније, он је захваљивао бугу што је
Јужним Словенима дао тако вриједна и достојна човјека какав
је књаз Никола, те да ће се и у гробу радовати ако се Слове-
нство, а посебно Јужни Словени, покажу вриједни своје за-
даће.⁸⁶

Он је, поред осталог, вјеровао да књаз Никола може
бити врло успјешан посредник између Ватикана и Русије, ради
склапања конкордата каквог је склопила Црна Гора, па га је
молио да се прихвати тога посла.⁸⁷

Истина, следеће, 1888. године, Штросмајер је писао:
„Нешто ми се од неког времена Црна Гора не допада”, па потом
наводи да је Рамадановић, књажев агент у Котору, највише
агитовао за вођу аутономаша у Далмацији.⁸⁸ Он не износи раз-
логе тог недопадања, ако није незадовољство држањем кња-
жевог агента у Котору, чије је уклањање иначе тражио када
је обећавао да ће доћи у Црну Гору.

Ипак то недопадање није било дубоко и трајно, нити је
знатније промијенило његов однос и гледање на мјесто и улогу
Црне Горе и књаза Николе, јер је он наредне 1889. године из-
разио своје одушевљење још чвршћим повезивањем Црне Горе
са Русијом, чему је требало да допринесе боравак књаза Николе
у Петровграду у мају 1889. године и вјеридба његове кћерке
Милице са Великим кнезом Петром Николајевићем. Штросмајер
каже да то повезивање са руском царском кућом још више
позива књаза на његове више и неумрле сврхе и да у томе
назире за све слободу, снагу, срећу и бољу будућност и да све
то са најбољом жељом и благословом до гроба пратити.⁸⁹

⁸⁵ Записи, 1935, књ. XIII, св. 4, 244, Штросмајер — Књазу Николи,
30. априла 1887.

⁸⁶ Korespodencija Rački — Strossmayer, III, 311, Štrosmajer — Rač-
kom, Đakovo, 11. маја 1887; prilog: Štrosmajer — knjazu Nikoli, Đakovo, 8.
маја 1887.

⁸⁷ Исто, 309.

⁸⁸ Исто, 367, Štrosmajer — Račkom, Đakovo, 16. маја 1887.

⁸⁹ Записи, 1935, књ. XIII, св. 5, 290, Штросмајер — Књазу Николи,
Ђаково, 13. јуна 1889.

У јулу, те 1889. године, Штросмајер је јављао Рачком да му је надбискуп Милиновић донио добре вијести из Црне Горе. Не каже се какве су то вијести али вјероватно се ради о вијестима од ширег значаја, јер су то били дани вјеридбе и припреме за вјенчање књажеве кћери и Великог кнеза Петра Николајевића, па се те „добре вијести“ могу на то односити. На такав закључак наводе и Штросмајерове ријечи које слиједе обавјештењу о доношењу добрих вијести, а оне гласе: „Боже дај, ослободило се Словјанство од јада и невоље, коју мржња и одурност с једне стране, с друге пако наша властита незрелост и трулост на нас баца“.⁹⁰

За вријеме Миличиног вјенчања, које је обављено у августу у Петровграду, нашли су се у Рогашкој Слатини Штросмајер, Рачки, Милиновић и Смитиклас, па су се договорили да књазу шаљу честитку коју је саставио Штросмајер а потписао Милиновић.⁹¹

Док се Штросмајер радовао везама Црне Горе и Русије он је зазирао од њених веза са Аустро-Угарском. Њему је сметало чак и то што су се кћери књаза Николе задржавале у Бечу и тамо примале и узвраћале комплименте. Није му било по вољи ни то што се причало да ће Петар Карађорђевић са жењом, која је такође била кћер књаза Николе, посјетити Беч. Најзад, он је сматрао да Милиновићеве тешкоће долазе од аустро-угарских интрига.⁹²

Неколико мјесеци касније Штросмајер је опет изражавао одушевљење књазом, поручујући му да је увјерен „да ће данас сјутра од Вас управо и од Ваше славне обитељи јуначком Србству и циеломе несријетном јужном Славјанству спас и слобода просинути“. Поручује му и то да је њихово пријатељство непроменљиво и вјечно, јер почива на истој вјери, истој нади, истом циљу коме обојица теже.⁹³

Послије таквих похвала књаза Николе ускоро, следеће, 1890. године, наступило је неко тренутно нерасположење Штросмајерово према њима. Пишући Рачкоме да у Црној Гори у вези са конкордатом и Миленовићем стоји да не може бити горе он каже: „Ја сам досле, држао да је кнез узор, а кад тамо, и ту сам се преварио“.⁹⁴

Неколико дана касније он изриче о књазу још оштрији суд, опет на основу Милиновићевог писма о књажевом односу

⁹⁰ Korespodencija Rački — Strossmayer, IV, 84, Štrosmajer — Račkom, Rogočas, 20. jula 1889.

⁹¹ Исто, 86, Рачки — Штросмајеру, Рогашка Слатина 11. августа 1889.

⁹² Исто, 60, Штросмајер Рачком, 27. јануара 1889.

⁹³ Записи, 1935, к. XIII, св. 5, 291, 7. новембра 1889.

⁹⁴ Korespodencija Rački — Strossmayer, IV 162, Štrosmajer — Račkom, Đakovo, 23. februara 1890.

према одредбама конкордата. „Ја сам мислио да нам је то барем узор човјека, а оно: бизантинизам, бизантинизам”. И Сундечић се жалио на књаза, али каже, да је ипак најбољи, какав је да је, па га се треба држати, тим прије што има моћну заштиту Русије.⁹⁵

Сундечић је пренио књазу Николи неке зебње Штросмајерове у вези са извјесним негативним утицајем којима је књаз изложен. Зато је он похитао да разбије те зебње Штросмајерове, пишући му да што се тога тиче може бити спокојан.⁹⁶

Штросмајер се љутио на књаза и због тога што одликује Србе „најфанатичније непријатеље Хрвата”.⁹⁷ Вјероватно је мислио на одликовање које је тих дана књаз додијелио задарском владници Никодиму Милашу.

И поред тако оштрих, истина не јавних критика, Штросмајер ускоро опет, скоро без сваке мјере, хвали и узноси књаза Николу. Тако, само нешто више од мјесец дана од разговора који је имао са Сундечићем, он му, поред осталог, пише и ово: „Свиетли нам је Књаз права звиезда предходница и послјије Бога највећи залог ухвања и боље будућности.”⁹⁸

Двије године касније опет у писму Сундечићу поново велича књаза и његову националну улогу. Он увјерава да књаза и његову породицу из све душе и срца љуби, поштује, хвали и слави и да жели да јој Бог даде да „ону свету намери, која јој по Богу предстоји, славно изврши себи и народу српском на виечиту славу”.⁹⁹

Очигледно љутње и извјесна разочарења Штросмајерова у књаза Николу били су тренутачни и нијесу имали трајнијих посљедица.

Ипак Штросмајер је још једном изразио извјесне резерве на нека књажева схватања. Наиме, књаз му је упутио своје пјесничко дјело „Пјесник и вила” и Штросмајер се о његовој литерарној вриједности врло ласкаво изразио, изједначавајући га са „Горским вијенцем”, али је у њему открио и једну ману, односно схватање, које раније код књаза није било присутно и што, како каже Штросмајер, представља нешто потпуно ново. Ради се о томе да књаз у пјесми на два три мјеста, због косовске битке и пораза Србије, кори Рим и свету римску Столицу као и сав хришћански запад. Зато Штросмајер сматра да дјело подстиче код Срба мржњу према Хрватима, па због напа-

⁹⁵ Исто, 163. Штросмајер — Рачком, Ђаково, 1. марта 1890; Рачки — Штросмајеру, Загреб, 9. новембра 1870.

⁹⁶ Записи, 1935, к. XIII, св. 6, 351, књаз Никола — Штросмајеру.

⁹⁷ Korespondencija Rački — Strossmayer, IV, 177, Štrosmajer — Rački, Đakovo 18. aprila 1890.

⁹⁸ Записи, 1935, XIV, 290, Штросмајер — Сундечићу, Ђаково, 13. новембра 189.

⁹⁹ Исто, 357, исто — истом, 29. новембра 1892.

да на Рим неће књазу одговорити и похвалити дјело, иако мисли да је са неке стране био нахушкан.¹⁰⁰

Ипак је Штросмајер писао књазу, саопштавајући му своје високо мишљење о умјетничкој вриједности књажевог дјела „Пјесник и вила”, али је прећутао оне замјерке које је изнио у писму Рачком.¹⁰¹

О свим важнијим догађајима који су се дешавали у Црној Гори Штросмајера су редовно обавјештавали. Тако је био обавијештен и о вјеридби кћерке књаза Николе књегинице Јелене за италијанског престолонаследника Виктора Емануела. Схватајући политички значај овог догађаја, Штросмајер је честитао ту вјеридбу, што је објавио као значајну вијест „Глас Црногорца”.¹⁰²

*
* *

Стална је жеља Штросмајерова била да посјети Црну Гору и да се сретне са књазом Николом. Још године 1879. у писму Рачкоме каже да ако посјети Далмацију, да би у том случају морао посјетити и књаза Николу на Цетињу.¹⁰³ Рачки, кога је питао за савјет, каже да ако пође у Далмацију нема разлога да не посјети и књаза Николу и сматра да ће путовање у Далмацију и Црну Гору „по нашу ствар корисно бити”.¹⁰³

И следећих година он стално понавља ту жељу и намјеру. Пишући о томе књазу Николи 19. септембра 1883. године он каже да му је до тога стало „да прије преминућа свога, видим и поздравим првога словјенскога јунака на југу, у кому је срце оживјело и Милош Обилића и све девет Југовића. Молим да об овому никому ништа не говорите јербо би се иначе, могло од становите стране преприечити”.¹⁰⁵

Одговарајући на то писмо књаз је обавијестио Штросмајера да га је обрадовала вијест о његовом доласку у Црну Гору, јер ће имати прилике да поздрави „једнога од најбољих пријатеља” свога и Црне Горе, што је „толико пута дјелом засвједочио”.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Korespodencija Rački — Strossmayer, IV, 352/3, Štrosmajer — Račkom, 19, januara 1893.

¹⁰¹ Записи, 1935, књ. XIII св. 5, 293, Штросмајер — књазу Николи, 9. априла 1893.

¹⁰² „Глас Црногорца“ бр. 35, 25. августа 1896.

¹⁰³ Korespodencija Rački — Strossmayer, II, 222, Štrosmajer — Račkom, 21. juli 1879.

¹⁰⁴ Исто, 224, Рачки — Штросмајеру, Загреб, 24. јула 1878.

¹⁰⁵ Записи, 1935, књ. XIII, св. 2, 102, Штросмајер — књазу Николи 19. септембра 1883.

¹⁰⁶ Исто, 103.

И сљедеће 1884. године Штросмајер је изразио жељу да дође у Црну Гору ако му се „не буде од њеке стране без увјетно на пут стало”.¹⁰⁷

Године 1885. писао је Сундечићу да ће му највећа радост и утјеха у животу бити када посјети Црну Гору и јуначки црногорски народ, али није могао одредити датум када то може урадити.¹⁰⁸

У јулу мјесецу он је обавијестио и Рачкога о намјери да посјети Црну Гору, али је сматрао да би се књаз Никола на сваки начин морао ослободити агенцијских услуга Рамадановића у Котору, јер су се хвалили да су присталице вође далматинских талијанаца.¹⁰⁹

У октобру исте године Штросмајер је писао Сундечићу да ће у прољеће наредне тј. 1886. године доћи на Цетиње. „Ја сам се” — каже он — „подобро напнуо на гроб, дакле или сад ил никада, а нипошто не би рад с овога света, прије нег што братски не стиснем руку славном кнезу, ког из свега срца љубим и штujem.”¹¹⁰

Али Штросмајерово предвиђање да у прољеће 1886. године посјети Црну Гору није се испунило. Слиједје нове најаве његовог доласка. У другој половини 1886. и почетком 1887. године он четири пута пише Сундечићу и књазу Николи да ће, напokon, у прољеће 1887. доћи у Црну Гору.¹¹¹ Свој долазак у Црну Гору овог пута он је био везао за предају *ralliuma* новоименованом надбискупу барском Шимуну Милиновићу. Али он је ускоро морао писати књазу Николи да му званичне власти не одобравају путовање у Црну Гору, означајући Мађара Бењамина Калаја као главног противника тог путовања.¹¹²

И заиста када се чуло за Штросмајерову намјеру да отпутује у Црну Гору Калај је писао босанској влади: „Пошто постоји бојазан да би Штросмајерово присуство на Цетињу, са његовим познатим политичким убеђењем, могло да допринесе да се код свих Јужних Словена уздигне углед Црне Горе... било би паметно да се бискупово путовање на подесан начин спречи”.¹¹³

¹⁰⁷ Исто, 154, Исти — истоме, Ђаково, 28. јануара 1884.

¹⁰⁸ Исто, књ. XIV, 30, Штросмајер — Сундечићу, 26. фебруара 1885.

¹⁰⁹ *Korespondencija Rački — Strossmayer*, III, 185, *Štrosmajer — Račkom*, Ђаково, 2. јула 1885.

¹¹⁰ Записи, 1935, књ. XIV, 33, Штросмајер — Сундечићу, 3. октобра 1885.

¹¹¹ Исто, 103, исти — истоме, 16. јула 1886; 104, исти — истоме, 31. децембра 1886; 204, исти — истоме, 8. фебруара 1886; књ. XIII, 168, Штросмајер — Књазу Николи, 6. марта 1887.

¹¹² Исто, XIII, 224/5, 30. априла 1887.

¹¹³ Цитирано према: M. Zöllner, нд. 191.

О овим сметњама Беча, Пеште и Загреба, којима је „кост у грлу“, да посјети Црну Гору, Штросмајер је одмах обавијестио Сундечића, и рекао му да мора причекати „док се мало разбистри и разведри“. Зато се је радовао најављеном Сундечићевом доласку код њега.¹¹⁴

Штросмајеру се, и поред све жеље, није никада испунила намјера и он уопште није посјетио Црну Гору.

Но он је на сваки начин желио да се сретне и разговара са књазом Николом, кад већ није могао у Црној Гори, а онда приликом неког књажевог путовања у иностранство. У томе је, рекло би се, био прилично упоран. Штросмајер је жалио што се са књазом Николом није срео приликом његовог проласка кроз Беч 1882. године, јер за тај пролазак није знао. Питао се да ли би то било могуће приликом књажевог повратка, али је више волио да то буде у Трсту него у Бечу.¹¹⁵ Али до сусрета није дошло.

Октобра 1882. године Штросмајер је био чуо да књаз Никола има намјеру да путује у Рим, па је то провјеравао, јер је био спреман да онда и он тамо отпутује само да би се са књазом састао.¹¹⁶ Вијест није била тачна па до жељеног сусрета није дошло.

Штросмајер је био чуо да је књаз Никола 1883. године посјетио Париз, па се интересовао којим ће се правцем вратити да би се на сваки начин са њим састао.¹¹⁷

Најзад је Штросмајеру успјело да се састане са књазом 1886. године у Бадену. О том сусрету немамо много конкретних података. О њему знамо из једног Штросмајеровог писма Сундечићу од 16. јула 1886. године. Осим општих констатација да је у књазу нашао човјека „каквога наше нужде на Балканском полуотоклу захтијевају“ и да је сретан што је имао прилику да му изрази поштовање и љубав, нема других података о предмету њиховог разговора.¹¹⁸ Тај сусрет у својој преписци Штросмајер уопште више не спомиње. О њему нема података ни у другим документима. Очитљиво предмет њиховог разговора могао је бити, прије свега, конкордат Црне Горе и Св. столице, посебно надбискуп барски и служба на словенском језику у католичким црквама у Црној Гори. Ако је судити по каснијем односу Штросмајеровом према Црној Гори и књазу Николи лично, овај сусрет је могао имати само позитиван утицај на тај однос.

¹¹⁴ Записи, 1935, књ. XI V, 166, Штросмајер — Сундечићу, на Ускрс 1887.

¹¹⁵ Korespodencija Rački — Strossmayer, III, 39, Štrosmajer — Račkom, 31. oktobra 1882.

¹¹⁶ Исто, 42, Исти — истоме, 11. октобра 1882.

¹¹⁷ Исто, 71, исти — истоме, 25. јуна 1883.

¹¹⁸ Записи, 1835, књ. XIV, 103, Штросмајер — Сундечићу, 16. јула 1886.

Своју наклоност према књазу Николи Штросмајер је изражавао не само у својим писмима и жељама да посјети Црну Гору и да се сусретне са књазом, већ и другим изразима пажње као што је слање коња из своје ергеле књазу Николи, као и мљечних крава за дворску шталу на Цетињу.¹¹⁹

Пријатељски односи књаза Николе и Штросмајера нијесу се реметили без обзира на повремене проблеме који су се јављали у односима католичке цркве и државе у Црној Гори.¹¹²

Књаз је био одлучио да Штросмајера одликује високим црногорским одликовањем Даниловим орденом I степена, али је од тога одустао на Сундечићеву сугестију, вјероватно што је то могло имати за Штросмајера неугодне политичке посљедице.¹²¹

Штросмајер је пратио не само политички и црквени живот и рад Црне Горе, него и привредни, просвјетни и културни. Већ смо видјели како је у тешким материјалним приликама притицао Црној Гори у помоћ. То је урадио и 1888. године шаљући 300 форинти за гладне у Црној Гори,¹²² наговјештавајући да ће можда и наредне године неку суму као помоћ послати.

Али Штросмајер није показивао интереса за неке праве привредне подухвате у Црној Гори. Ради се о новооснованом црногорском парабродарском друштву, за које су очекивали помоћ из Хрватске, а посебно су се надали да ће Штросмајер откупити извјестан број акција, али он је био резервисан јер је сматрао да би то био бачени новац, будући да је био увјерен да ће то друштво руинирати Аустрија.¹²³

Штросмајеру су били ближи к срцу неки просвјетни књажеви пројекти, макар што су неки били и нереални. Прије свега ради се о плану да се у Бару отвори један мали универзитет. Књаз је преко Милиновића питао за савјет Косту Војиновића и Фрању Рачког, а овај је о томе обавијестио Штросмајера, износећи мишљење да би боље било да књаз попусти и побољша постојеће ниже и средње школе, отвори стручне школе за привреду, трговину и сл. и евентуално правни лицеј за школовање судија и чиновника, а што се тиче факултетских студија нека своје студенте шаље у Загреб, Београд и Русију. То је мишљење упутио и Милиновићу.¹²⁴

¹¹⁹ Исто, 359, Сундечић — Штросмајеру (датум?); књ. XIII, 351, књаз Никола — Штросмајер (датум)

¹²⁰ Види: Др Димитрије Димо Вујокић, Црна Гора и Француска 1860—1914, Цетиње, 1971, 317.

¹²¹ Записи, 1935, књ. XIV, 359, Сундечић — Штросмајеру (датум?)

¹²² Исто, 231, Штросмајер — Сундечићу, 16. јануара 1888.

¹²³ Korespodencija Rački — Strossmayer, III, 356, 357, Rački — Strossmayeru Zagreb, 10. маја 1888; Strossmayer — Račkom, Đakovo, 16. маја 1888.

¹²⁴ Исто, књига четврта, 63, Рачки — Штросмајеру, Загреб, 10. фебруара 1889; 70, Рачки — Штросмајеру, Загреб, 23. марта 1889.

Пар година касније Милиновић је о књажевим школским плановима обавијестио и Штросмајера. Према томе што је јављао, књаз је имао намјеру да на Цетињу отвори неку нижу и вишу техничку школу. Штросмајер сматра да би то добро било па моли Рачкога да књазу у томе буде при руци, на што је Рачки, одговорио да ће задовољити књажеве жеље чим добије детаљнија обавјештења о каквој се школи ради. Али тешкоће су наишле око обезбјеђења наставног особља, јер млађи људи нијесу жељели да иду у Црну Гору.¹²⁵

* *

*

Сваки значајнији Штросмајеров јубилеј и догађај из његовог живота регистрован је у Црној Гори. Тако су му књаз Никола, Цетињска читаоница и Зетски дом честитали 70-годишњицу рођења. Та је годишњица обиљежена и у „Гласу Црногорца” преношењем вијести како је прослављен тај јубилеј. Речено је и то „да се такав владика какав је Штросмајер треба на далеко тражити“.¹²⁶

Обиљежена је и педесетогодишњица Штросмајеровог рукоположења за свјештеника. Описује се како је та прослава организована у ЈАЗУ и преносе честитке у којима се назива апостол Словенства и идеје јединства Срба и Хрвата.¹²⁷

Поводом тог јубилеја преноси се и чланак новосадског „Новог доба” у коме се каже да хоће да заједно са браћом Хрватима славе тај јубилеј и покажу „да труд и љубав које је слављеник народу своје — Хрватима учинио и ми Срби уважавамо, цијенимо и поштујемо”, па му желе да дуго живи на понос Срба и Хрвата.¹²⁸

Да би се представио мушки и достојанствени лик Штросмајеров „Глас Црногорца” је пренио познати разговор Штросмајеров и Царев у Бјеловару, када га је овај прекорио за послати телеграм у Кијев поводом 900 година примања хришћанства од Руса. Када му је Цар рекао: „Ви нијесте били при себи. Ви сте били болесни. Оно је било против монархије и против Ваше цркве”, Штросмајер је одговорио: „Величанство, моја је савјест чиста“, а послје се није одазвао ни на царев позив на ручак.¹²⁹

¹²⁵ Исто, 317, Штросмајер — Рачком, Ђаково, 29. априла 1892; 332, Рачки — Штросмајеру, Загреб, 2. децембра 1892.

¹²⁶ „Глас Црногорца“ бр. 37, 22. септембра 1885; Записи, 1935, књ. XIV, 38, Штросмајер — Сундечићу, 3. октобра 1885.

¹²⁷ Исто, бр. 8, 21. фебруара 1888.

¹²⁸ Исто, бр. 9, 28. фебруара 1888.

¹²⁹ Исто, бр. 37, 11. септембра 1888.

С обзиром на уважавање Црне Горе и „Гласа Црногорца“ Штросмајеру је тешко пало то што је овај лист пренио једну негативну вијест о њему, а наиме да је стављена судска забрана на добра ђаковачке епархије, због тога што се бискуп Штрос-смјер наводно незаконито богатио, пустошећи епоархијске жупе.¹³⁰

Због ове вијести Штросмајер је лично протествовао код књаза Николе, тврдећи да је то дјело непријатеља његових, па се чуди да је једна таква вијест могла бити објављена и у „Гласу Црногорца“, на кога сав свијет гледа, нарочито словенски, па му на срцу највише мора лежати солидарност славенска, против које управо таквим вијестима непријатељи раде. Чуди се како је цетињски лист могао насјести Бечком кореспонденцироу и како није проникнуо у његове намјере.¹³¹

Да би исправио грешку коју је направио „Глас Црногорца“ је искористио прилику да поводом Штросмајеровог боровка у Риму пренесе чланак „Обзора“ у коме се демантују разне вијести да је тамо био у вези са секвестрацијом ђаковичких бискупских добара, и да је био од папе и других добро примљен.¹³²

Лист је регистровао и четрдесетогодишњицу завладичења Ј. Ј. Штросмајера „једног угледника, не само свога племена но и свега славенства“. А када је прослављена 25. годишњица ЈАЗУ, пренесен је о томе извјештај у коме се нарочито истиче улога и значај Ј. Ј. Штросмајера.¹³³

Врло висока оцјена Штросмајерова живота и рада дата је онда када је сумиран његов укупан живот, а то је било поводом његове смрти. У Црној Гори је томе дат велики публицитет. Објављени су на више од пола прве странице и дијелу друге „Гласа Црногорца“ опширни некролог, биографија и телеграм књаза Николе. Речено је да је Штросмајер био „једна од најзначајнијих и најсимпатичнијих појава у новој словенској историји“, да је уживао „неограничено поштовање свију Словена“, „да се није ограничио на уски круг своје отаџбине и свога народа, но је обухватио истом љубављу и цијело Словенство. Словенин душом и тијелом, узор патриота, који је као највећи поборник југословенске заједнице радио свим силама око напретка цијелог Словенства и духовног и културног уједињења појединих југословенских племена“. Каже се да је „са особитом љубављу био одан Црној Гори и нашем узвишеном Господару, с којим су га везале дугогодишње пријатељске везе и са најтоплијим симпатијама радовао се је сваком нашем напретку“.

¹³⁰ Исто, бр. 40, 1. октобар 1889.

¹³¹ Записи, 1935, књ. XIII, 290—292, Штросмајер — Књазу Николи, 7. новембра 1889.

¹³² „Глас Црногорца“ бр. 24, 9. јуна 1890.

¹³³ Исто, бр. 37, 8. септембра 1890; бр. 51, 19. децембра 1892.

А књаз Никола га је оцијенио као „великог Хрвата и Словенина, који је био не само добротвор, вођ и учитељ свога народа, него и један од најпоноснијих синова нашега југа“, а оцијенио га је као свога „доброг пријатеља“.¹³⁴

Dimitrije — Dimo Vujović

STROSSMAYER AND MONTENEGRO

Summary

Strossmayer's direct interest in Montenegro dates from the beginning of the sixties in the 19th century. Such interest stemmed from his work on bringing together the Serbs and the Croats, as well his work on bringing together and uniting all the South Slavs. Montenegro was a suitable ground for such work. His close associate in Montenegro was Jovo Sundecic. After visiting Strossmayer once in Đakovo, he came to Montenegro and stayed there as the secretary to Prince Nikola. On that occasion, Strossmayer sent a considerable material help to Montenegro, aimed to military strengthening of Montenegro and completion of the Cetinje printing house, where, in 1865, Sundecic started publishing the annual »Orlic«, edited in the spirit of Strossmayer's ideas.

Strossmayer enjoyed a very high reputation in Montenegro, which increased upon his coming out at the Vatican Council at the end of 1869 and in the first half of 1870.

In 1870, »Orlic« stopped being published, but next year the newspaper »Crnogorac« was launched. This newspaper followed Strossmayer's political activity with special sympathy.

The same relation towards Strossmayer was shown by the heir of »Crnogorac« — »Glas Crnogorca«, which, in the spirit of Strossmayer, supported the harmony between the Serbs and the Croats.

Strossmayer regarded the uprising in Bosnia and Herzegovina and the Montenegro's war against the Turks with sympathy. He also sent funds to assist the refugees from Hercegovina that took cover in Montenegro.

The most important of his activities related to Montenegro was his engagement about the signing of Concordat between Montenegro and Vatican, because after the 1876—1878 war, Montenegro got some territories populated by several thousand of Catholics. But Strossmayer, as well as Prince Nikola, looked at this act from the aspect of the national and political interests of Montenegro, Serbs, Croats and South Slavs in general. This agreement was intended to take away from Austria-Hungary a powerful means of interfering in the internal life of Montenegro.

Implementation of these tasks greatly depended on the personality of the Archbishop of Bar and Strossmayer took much care about who would come to that position, watching that it should be a personality loyal to Prince Nikola and the Montenegrin people. He was happy by the choice of Simun Milinovic, who was an advocate of his ideas.

Strossmayer paid special attention to the introduction of the Slavic language in the Catholic churches in Montenegro. That concern resulted from his belief that listening to the religious services in the same language would

¹³⁴ Исто, бр. 13, 2. априла 1905.

bring the Catholic and Orthodox Church believers even more together and from his belief that such practice would spread from Montenegro to other Yugoslav countries.

Even after entering into the Concordat in 1886, there were constant efforts in Montenegro, referring to Strossmayer, on resolving the disputes between the Catholic and Orthodox church that occurred from time to time. »Glas Crnogorca« had a significant role in that respect.

Strossmayer's curiosity about the intention of Kornelije Jovanovic to start a newspaper »Jugoslaviја« in Bar should also be observed in the light of fight for the harmony between the Serbs and Croats. Welcoming such idea, he expressed his doubts about Jovanovic's capability to do the job properly.

Strossmayer joined one criticism of Ante Starcevic said by Jovo Sundecic, and afterwards criticized some views of Sundecic himself, as well as some ideas of Prince Nikola, but that did not strain their relations.

Strossmayer on the contrary believed that Montenegro and the Prince Nikola should unite the South Slavs, because at that time he was dissatisfied by the King Milan Obrenovic and his policy. He especially liked the close relations between the Prince and Russia.

The wish to visit Montenegro, which had been expressed by the hishop for years, did not come true because the Austrian-Hungarian authorities strongly opposed to it.

Strossmayer was interested in the Prince's projects in the area of education and he tried to help.

Each of the more important anniversaries and events from Strossmayer's life was followed in Montenegro, and when he died, an extensive obituary notice, his biography and a telegram from Prince Nikola were published, containing a high appreciation of Strossmayer.

